

Sognedegn Hans Joachim Bornholtz i Møgeltønder

EN RIBE-DRENGS TESTAMONIUM

Af *Peter Kr. Iversen*

Ligprædikener eller parentationer kendes først fra reformationstiden og kulminerede på godt og ondt i 1600-tallet. I kongeriget søgte man ved kirkeritualet af 1685 at gennemføre en vis regulering, især gaves der retningslinier for den del af ligprædikenen, der kaldes testamentet eller testamoniet, og som omfatter oplæsningen af afdødes levnedsløb. I dette, der som regel var forfattet af degnen, skulle man herefter vogte sig for »panegyriske snak« på hedensk vis, og man burde undgå at sige ufordelagtige ting om den afdøde, andre til forargelse og de pårørende til beskæmmelse; »men hvis (hvad der) sandt er og vitterligt i menigheden, det må de med måde og god maner beskedeligen udsige andre til afsky og advarsel«. ¹ Der var vel i og for sig ikke så stor fare for, at der skulle blive refereret alt for ufordelagtige ting om den afdøde, eftersom degnen havde en ikke uvæsentlig indtægtskilde ved udarbejdelsen af testamonierne, og han kunne ikke være interesseret i at save den gren over, som han selv sad på. Ingen kunne jo være interesseret i at betale dyrt for et dårligt testamonium over en afdød slægtning. Det var i den anden retning, at skamrose den afdøde, faren lå. Testamonierne kunne brede sig ud over alle rimelige grænser, så at de ikke blot indskrænkede sig til at nævne afdødes forældre, men også bedste- forældre og oldeforældre. I nogle ligprædikener, særlig de trykte, kan man derfor blive præsenteret for hele anetavler. ² Der nævnes eksempler på, at ligprædikener kunne

vare 3-4 timer, og prisen har vel været derefter. Som nævnt blev en del af disse ligprædikener trykt, især sådanne der var holdt over adelige og andre standspersoner, men i de fleste tilfælde måtte de efterladte nøjes med manuskriptet, som man kunne lade kaligrafer og indramme.³ Disse manuskripter gemmes ofte som klenodier i familien, de kan findes på museer og biblioteker, men vel navnlig spredt i arkiverne, såvel de statslige som de lokalhistoriske. En af de største samlinger af sådanne testamonier eller nekrologer, som de også kaldes, er forfattet af pastor Johann Ryde, der var præst i Vonsild, Tyrstrup herred, 1659-1707. Han har indskrevet dem i kirkebogen, og alle afdøde sognebørn, uanset om rig eller fattig, har her fået deres skudsmål med på vejen til det hinsidige – en enestående kulturhistorisk kilde, hvis udgivelse er nært forestående.⁴ En anden og endnu større samling findes i Brødremenighedens arkiv i Christiansfeld, hvor der er opbevaret nekrologer over afdøde brødre og søstre fra menighedens grundlæggelse i 1773 til vore dage. I denne forbindelse kan endvidere nævnes, at kirkebøgerne i de sogne, der hørte under Slesvig stift, fra 1763 bringer dødstillførsler, som ofte kan fylde halve eller hele tætskrevne sider med personalhistoriske oplysninger.

Spredt i de sønderjyske præste- og privatarkiver findes testamonier eller nekrologer, bl.a. opbevares i Møgeltønder præstearkiv et lille oktavhæfte med 12 levnedsløb fra tiden 1733 til 1752.⁵ Disse levnedsløb vedrører med en enkelt undtagelse fremtrædende personer inden for sognet eller deres familiemedlemmer, men selv ved denne ensidighed i udvælgelsen er de dog en ikke uvæsentlig kilde til belysning af forskellige sider af sognets historie i 1700-tallet. De skal ikke her primært ses i denne sammenhæng, men et enkelt testamonium vil blive fremdraget som et eksempel på form og indhold, og i fortsættelse heraf vil dets oplysninger blive sammenholdt med, hvad der i øvrigt vides om

den afdøde: Hans Joachim (eller Jochum) Bornholtz, der var født i Ribe 1696, og som efter et omskifteligt levned var landet som organist og sogneegn i Møgeltønder. Han døde her d. 31. maj 1736 og begravedes d. 7. juni. Ved denne lejlighed oplæstes følgende:

Personalia over sal. H. J. Bornholtz

Belangende dend ærlig velagtbare vellfornemme og vellviise mand nu sal. hos Gud Hans Joachim Bornholtzes ærlige herkomst og oprindelse, christelige lifs og levnets fremdragelse og salig afsked og fraskillelse da er hand fød i Ribe ao. 1696 d. 18. dec. af meget vellfornemme forældre. Hans fader var den vellagtbare vellfornemme og vellviise mand Christian Friederich Borenholtz vellfortiente organist i Ribe, hans moder dend hæderbaarne Gud- og dydelskende matrone Karen Bornholtzes, som for rum tiid siden salige nu i Herren hensovede. Der nu denne sal. mands kiere forældre med denne deris unge søn var bleven velsigned, haver de først og for alt Herren deris Gud hannem igien opofret og hafft høyeste omsorg hannem ved vandbaddet udi ordet at lade igienfødes og indlives udi sin frelsere Christo Jesu til det rette lifs begyndelse udi Gud, og som hand udi Christo er bleven indpodet, haver hand og udi hannem bekommet krafft sin Christendom udi alt sit levnits forhold klarligen at lade fremtee og kiende, efftersom hand tiltog udi alder saa og merckeligen fremvoxe udi naade og hos Gud og ynde hos alle hannem saae og kiendte. Hans kiere forældre haver siden med største omsorg og fliid effter hans alders maade udi Guds sande frygt og christendoms fundamentter ladet hannem optugte, hvilket er skeet baade hiemme i huuset saa og ved offentlig skolegang uden huuset, da hand i læsen, skriven og regnen er bleven vel underviist og forfremmet. Men der hans kiere herr fader fornom, at hand af Gud og naturen var med et got og færdige nemme begavet, og hand self havde

megen lyst til musiqven, haver hand baade self og ved andre med største fliid ladet hannem derudi informere, hvorudi hand og blev meget perfectioneret, og forblev saa hiemme hos sine kiere forældre, indtil hand blev begieret af sin hr. grosvatter, som da var capell-mester ved hertzogen af Glycksborg for at hielpe hannem i hans svag-hedstiid at dirigere musiqven, hvor hand og nogle aarstiid forblev, og var der meget æret, elsket og afholdet. Dereffter blev hand tilsinds at forsøge sin lykke ved krigsvæsenet, hvorved hand nogle aar forblev, og forhvervede sig sine forresatte officerers godhed og yndest. Anno 1719 blev hand af det naadigste herskab her ved stædet kaldet til at være organist og sogne degn for Møgeltønder meenighed, hvilcken tieniste hand og med ære og berømmelse indtil sin dødsdag har forestaaet. Imidlertiid er hand effter Guds forsiun, eget hiertis tilgenegelse sampt gode moders og venners raad kommen i ægteskab med dend da ærbaarne Gud og dydelskende pige Engeborg Hansdatter og stod deris brøllup her i Møgeltønder Anno 1722 i høyanseelige og fornemme venners glædelige overværelse. Med denne sin kiereste hustrue haver hand levet indtil sin dødedag i saa christelig og kierlig et ægteskab, i saa yndig og fornøvelig omgiengelse, saa at hans fraskillelse ved døden er nu hende dismeere smertelig som hans levnet med hende vaar tilforn ynskelig og behagelig. Trøstens Gud ved sit ord og aand forleene hende overflødig trøst og huusvalelse, at hun med taalmodighed maae overvinde den hende af Gud tilskikkede bedrøvelse og i alt dette skikke sig effter Guds faderlige villie. Hvad hans christendom vedkommer, da haver hand inderligen og af hiertet frygtet og elsket Gud og hans hellige ord, haver flitteligen og altiid med største andagt holt sig til det hellige Christi legemets og blods sacramente, som skeede sidste gang paa hellig trefoldigheds søndag. Udi sit huus haver hand iligemaade forholt sig som en ret og sand christen, saa at hand ikke allene med sin kiereste

hustrue haver levet meget venlig og kierlig, men haver endogsaa baade imod hans egne saavell som hans elskelige hustrues slegt og venner ladet see sit trofaste venskab, og haver æret og gierne tient enhver af dennem. Med hans ligemænd haver hand omgaaet med ald venlighed, fornøftighed, troskab og oprigtighed, saa hand af alle var meget yndet og elsket. Den salige mands sygdom og endeligt angaaende, da har hand udi nogen tiid klaget over stynge under brystet, hvormed hand har striidet oven sengen, indtil forleden løverdag 8te dage effter at hand havde været udi skriftestolen, da sygdommen natten derpaa saa heftig angreb hannem, at hand anden dagen ikke med andre Guds børn i kircken kunde nyde det høyværdige alterens sacramento, mens blev dermed betient paa sengen. Imidlertiid haver hans elskelige kiereste været over denne sin hulde mands svaghed meget bekymret, og ald kierligheds tjeneste hannem beviist og baaret allerstørste omsorg til hans liif og helbredelse, lod hente adskillige medicamenter fra Tønder, som hannem bleve meddeelte, men gjorde dog ingen virkning, thi ingen urte er saa sterck, at dend kand fordrive dødsens værck. Imedens sygdommen varede, har den salige mand, som altiid tilforn, trøstet sig af Guds hellige ord, og nu i sær ved den naade, hand paa den hellige trefoldigheds søndag ved sin frelseres Jesu hellige legemis og blods deelagtighed var forsikret om og ellers skriftens dyrverdige sproge, som hand i forrige sygdomme havde funden stor trøst og husvælelse udi, trøstede da ogsaa sin høvbedrøvede kiereste og bad hende, at hun vilde være tilfreds og glæde sig ved deris glædelige samling hos Gud i himmelen, tog saa trøstelig og kierlig afskeed med sin kiereste hustrue, sagde hende tusinde tak for hver . . . tiime, hand havde levet med hende, og nydt hendis behagelig omgiengelse, tog og afskeed med hosværende venner, takkendis dem for ald kierligheds beviisning, samt ære, trofasthed og medlidenhed, lagde saa hen i gudelig beredelse og trøstig

taalmødighed, forventendis vor herres Jesu naadige tillommelse ved en mild forløsning, og er hand i saadan troe og trøst og fulde forsikring om en glædelig opstandelse sødeligen i Herren hensovet i fornemme venners nærværelse forleeden torsdag som var d. 31 may klokken 9. formiddag, effter at hand havde levet i denne verden [39] aar.

Dette testamonium er – som de andre i samlingen – skrevet i tidens svulstige stil med lange, snørklede sætninger. Man får det indtryk, at Bornholtz har været en begavet musiker, der ganske vist har prøvet lidt af hvert i denne verden, men som dernæst var faldet til ro i sin ikke alt for lukrative stilling som organist og sognedegn i Møgeltønder. Af reelle oplysninger indeholder testamoniet afdødes fulde navn, hans fødselsdag og fødested, samt forældrenes navne. Han angives at være født i Ribe d. 18. december 1696, men i Ribes kirkebøger mangler denne oplysning,⁶ og det er derfor nærliggende at formode, at han er født, før forældrene, organist ved Skt. Kathrine kirke Christian Friedrich og hustru Karen Bornholtz, er tilflyttet Ribe. Måske kan han være født i det lille Lyksborgske hertugdømme, hvor bedstefaderen ifølge testamoniets oplysninger var hofkapelmester. Denne sidste stillingsbetegnelse må nok anses for at være en overdrivelse, idet der ikke i Lyksborg-arkivet⁷ er fundet spor af, at der skulle have været et hofkapel dér. Derimod omtales blandt hofpersonalet en unavngiven organist, og mon det ikke er ham, der henvises til? Hans Joachim Bornholtz uddannedes som musiker og assisterede og vikarierede derefter hos bedstefaderen, inden han nogle år i den store nordiske krigs tid forsøgte sin lykke inden for militæret. Men 1719 ansættes han så af herskabet på Schackenborg som organist og degn i Møgeltønder, og et par år senere, 1722, giftede han sig med en pige fra sognet, Ingeborg Hansdatter. Denne vielse har dog ikke kunnet verificeres, idet vielsesregistret mangler for

dette år. Ifølge testamoniet har han derefter levet et forbilledligt kristeligt liv, afholdt og værdsat af alle, både sognebørn og kolleger.

Undersøger vi imidlertid ved hjælp af andre kilder hans forhold lidt nærmere, mister glorien noget af glansen. Fra i hvert fald 1726 var han i et ikke videre pynteligt modsætningsforhold til sin nærmeste foresatte, sognepræsten, og kort tid efter også til en stor del af sognet. Ifølge en indberetning af 11. juni 1727 fra sognepræst Johan Henningsen til biskop Laurids Thura i Ribe havde Bornholtz 1726 mellem nytår og fastelavn optrådt på en højst uheldig og for en degn uværdig måde. Han havde en søndag ladet »en flint bortspille« i kroen, dvs. han havde bortloddet en flintebøsse. Om formiddagen den pågældende søndag havde han, da han iførte præsten messekjolen foran alteret, spurgt, om præstens søn måtte være med til at spille om hans flint. Dette afviste præsten imidlertid og spurgte Bornholtz, »om han var sindet at lade sligt i dag forrette, og da jeg fornam af hannem, at det skulle ske, befol jeg hannem på mit embedes vegne, at han skulle lade af fra sådan hans onde forsæt og lade det blive, såfremt han ikke derfor ville tilføje sig ulejlighed og ulempe«. Denne formaning hjalp dog ikke, og præsten fik det svar, »at det skulle endda ske, hvilket han med en stor ed, den Onde skulle tage hannem, det Gud i nåde afværge, for Herrens alter bekræftede og tillige med hans næve slog på alteret«. Han gik så senere vred og med knurren og murren op til orglet. Trods en ny formaning efter prædikenen om, at flinten ikke måtte bortspilles en søndag »til Guds navns og sabbatens vanhelligelse« gennemførte Bornholtz dog sit forehavende. Selv om Johan Henningsen ikke var pietist, men tværtimod på en for ham lidet flatterende måde havde søgt at skade den fremspirende pietisme i sognet og endog derfor havde måttet gøre offentlig afbigt over for Enevold Ewald, så søgte han dog bestemmelserne vedrørende søndagens hellighol-

delse strikte overholdt, således som forordnet i Danske Lovs 6. bog, kap. 3. Sagen er i sig selv vel næppe synderligt mere belastende for Bornholtz end for præsten, som også havde ord for at være en stridens mand.⁸ Men der kom andre klager over Bornholtz. Fem af de store gårdmænd Ved Aen er 1729 utilfredse med degnen og hans substituts undervisning og har ansøgt herskabet på Schackenborg om at få tilladelse til at lade deres børn undervise hos en skolemester i det nærliggende Rudbøl. Børnene har i rum tid ikke lært det allerringeste, men endog glemt det, som de i forvejen vidste, hævder de fem bønder. De fik derfor med sognepræstens anbefaling herskabets tilladelse til på egen bekostning at lade deres børn undervise af en dygtig lærer. Samtidig indløb der klage til biskop Thura fra Bornholtz over, at en mand ved navn Jens Richertsen til hans skade gav undervisning i Møgeltønder for to eller tre mænds børn, omendskønt disse ifølge Bornholtz aldeles ingen anledning havde til at besvære sig over degnen og hans substituts, Christen Petersen Osterns undervisning. Degnen er selv mødt op i Ribe sammen med substitutten, for at biskoppen kan undersøge hans duelighed, og meddeler, at skulle det vise sig, at prøven ikke falder ud til biskoppens tilfredshed, ville han gerne bede om dennes hjælp til at finde frem til en ny og bedre. I øvrigt oplyser Bornholtz, at de øvrige bønder støtter ham, men dette synes kun at være en halv sandhed, for endnu hen på efteråret 1729 er der uro i sognet om Bornholtz' embedsførelse. I en skrivelse til biskoppen, dateret den 25. oktober 1729, fra inspektør på Schackenborg J. Matthiæ, tages klagerne mod Bornholtz op igen og uddybes yderligere. For det første nævnes den førømtalte sag om overtrædelse af helligdagslovgivningen, men dernæst klages over, at degnen trods advarsler og irettesættelser har græsset sine kreaturer på kirkegården. Indberetningen til biskoppen suppleres yderligere med oplysningerne om, at degnen opholder sig meget på kroen, at

han har en skadelig indflydelse på substitutten, og at de begge ofte møder berusede i skolen. Det tilrådes, at degnen suspenderes et halvt år for at se, om han kan bringes til besindelse. Om suspensionen er gennemført får stå hen, men så meget turde være klart, at degnens moralske habitus efter tidens målestok ikke har været allerbedst, og at han er kommet i et modsætningsforhold til i hvert fald betydelige og betydende dele af befolkningen.⁹ Dette modsætningsforhold har sikkert været medvirkende til, at beboerne i Bønderby, Kannikhus, Stokkebro og Nørretoft 1732 for egen regning opførte et skolehus i Bønderby og ansatte en skoleholder, medens det er tvivlsomt, om der i 1734 opførtes et skolehus i Toghale.¹⁰

Uro og utilfredshed med degnen og skolevæsenets tilstand i sognet har der i hvert fald været, men den, der har forfattet Bornholtz' testamonium, hvem det så end måtte være – den pietistiske præst Godske Møller,¹¹ der havde efterfulgt Johan Henningsen 1730, eller Bornholtz' substitut – har set gennem fingrene med hans menneskelige svagheder. Testamoniet giver nogle, og formentlig korrekte, oplysninger, der ikke kan findes andetsteds, men sammenholdt med andre kilder, der ikke er udtømt her, viser det, at det, såvel som andre testamonier, må behandles med varsomhed.

NOTER:

1. Kirkeleksikon for Norden III, s. 56f.
2. Albert Fabritius og Harald Hatt: Håndbog i Slægtsforskning, 1943, s. 18ff.
3. Axel Steensberg: Dagligliv i Danmark i det nittende og tyvende århundrede, bd. I, s. 59.
4. LA Ab, Vonsild PræArk.
5. LA Ab, Møgeltønder PræArk H 1733-52 Personalialia.
6. Venligst meddelt af arkivar Henning Paulsen, Viborg.
7. RA, Lyksborgarkivet. Forskellige regnskaber, hofreglementer m.v. er gennemset (nr. 50, 59, 81 og 90).
8. Se Carsten Petersen: Slesvigske præster, 1938, s. 95.

9. Ang. stridighederne med H. J. Bornholtz se: LA Ab, Ribe bispearkiv. Indkomne breve, Møgeltønder hrd. 1583-1778.
10. RA Danske Kancelli. Kommissionen 1737 ang. skolevæsenet på landet i Danmark og Norge, pakken [1735] – 37. Det kgl. kommissorium med bilag. Indberetn. fra sognepr. G. Møller 9.5.1737 og G. Japsen: Det dansk-sprogede skolevæsen i Sønderjylland, 1968, s. 189 og 412.
11. SJy Årb. 1953, s. 45.